

Tarih Felsefesinin Genel Hatları ve Collingwood'un Tarih Düşüncesi

Enver ERDOĞAN

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe Anabilim Dalı, enver.4424@gmail.com

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi

Geliş:

18.05.2019

Kabul:

30.07.2019

Yayın:

30.07.2019

Anahtar

Kelimeler:

Tarih Felsefesi,
Tarih Metafiziği
Analitik Tarih
Felsefesi
Collingwood

ÖZET

Tarih felsefesi, tarih metafiziği ve analitik tarih felsefesi olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Tarihi ilerleme, döngü ve yasalılık çerçevesinde ele alan ve bir evrensel tarih modeli geliştiren tarih metafiziklerinde tarihin bir süreç geçirdiği ve bu sürecin sonunda bir gaye bulunduğu, tarihin de bu gaye yönünde gerçekleştiği düşüncesi hakimdir. Analitik tarih felsefesi, tarihe epistemolojik bir anlayışla eğilip bir tarih metodolojisi ortaya koymaktır. Tarihe yönelim epistemolojik kaygıyla gerçekleşmektedir. Bu tarih felsefesi tarzında geçmişin nasıl bilinebileceğine ve tarihçinin geçmişi bilmek için kullandığı yöntemlerin neler olması gerektiğine dair kapsamlı araştırma yapılmakta ve tarihçinin kullandığı ilke ve yöntemler üzerine eleştirel bir düşünce geliştirilmektedir. Collingwood tarih görüşünde tarihin nasıl bir bilim olması gerektiğine ağırlık vermiş ve tarih metafiziğine eleştiriler yöneltmiştir. O, geçmişin nasıl bilinebileceği sorunu çerçevesinde tarih felsefesini şekillendirmektedir. Bu çalışmada tarih felsefesinin iki alanı genel hatlarıyla ortaya koyulacak ve iki alanın yöneldiği soru ve sorunlar tespit edilerek Collingwood'un tarih düşüncesi bu iki alan açısından bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Overview of the Philosophy of History and Philosophy of History of Collingwood

---

Article Info

Article History

Received:

18.05.2019

Accepted:

30.07.2019

Published:

30.07.2019

Keywords:

Philosophy of
History
Metaphysic of
History
Analytical
Philosophy of
History
Collingwood

ABSTRACT

Philosophy of history bifurcates into two manners as metaphysic of history and analytical philosophy of history. In the metaphysics of history, which considers history within the framework of progress, cycle and legality, and develops a universal model of history, the idea that history has gone through a process and that this process has an ultimate aim is dominant. Analytical philosophy of history reveals a methodology of history by examining the history epistemologically. Tendency to history actualises along with epistemological concern. In the analytical philosophy of history, comprehensive research is carried out on how the past can be known and what methods the historian should use to know the past, and a critical thinking is developed on the principles and methods used by the historian. In his view of history, Collingwood focused on what kind of science history should be and directed critics on the metaphysics of history. He shapes the philosophy of history with the question of how historians can know the past. In this study, these two fields of philosophy of history will be analysed roughly and Collingwood's idea on history will be reviewed with regard to these two fields by determining the questions and problems addressed by them.

GİRİŞ

Tarih felsefesi birçok felsefe disiplinine göre yeni sayılabilecek bir disiplindir. Bunun sebebi bu disiplinin sistematik şekilde irdelenişinin ancak 18. yüzyılın sonu ile birlikte başlamasıdır. Tarih felsefesi genel olarak tarihin "insanlık tarihi" şeklinde yorumlanması ile tarihin "tarih bilimi" şeklinde yorumlanması olarak iki farklı biçimde ele alınmıştır. İnsanlık tarihi veya evrensel tarih kurgularında tarihte geçerli yasalar aranmaya ve insanların

nereden geldikleri ve nereye gidecekleri açıklanmaya çalışılmıştır. Tarih bilimi şeklindeki yorumlamada ise tarih bilgisinin nasıl mümkün olduğu, geçmişin nasıl bilinebileceği, bu bilimin hangi yöntemler üzerine kurulduğu veya kurulması gerektiği araştırma konusu yapılmaktadır. Tarih felsefesinin bu iki biçimi tarih metafiziği ve analitik tarih felsefesi olarak adlandırılmaktadır.

Tarihi ilerleme, döngü ve yasalılık çerçevesinde ele alan ve bir evrensel tarih modeli geliştiren tarih metafiziklerinde tarihin bir kökeni olduğu, sürecin sonunda bir gaye bulunduğu ve tarihin bu gaye yönünde gerçekleştiği düşüncesi hâkimdir. Tarih metafiziği bir insanlık tarihi kurgusu şeklinde ortaya çıkmıştır. Buradaki temel gaye insanı bütünlüklü bir biçimde ortaya koymaktır. İnsanlık tarihinin kökeni, geçirdiği süreç ve nereye doğru yol alacağına dair geliştirilen düşünceler tarih metafiziği olarak nitelendirilmektedir. Analitik tarih felsefesi, tarihe epistemolojik bir anlayışla eğilip bir tarih metodolojisi ortaya koymaktır. Tarihe yönelim epistemolojik kaygıyla gerçekleşmektedir. Bu tarih felsefesi tarzında geçmişin nasıl bilinebileceğine ve tarihinin geçmişi bilmek için kullandığı yöntemlerin neler olması gerektiğine dair kapsamlı araştırma yapılmakta ve tarihinin kullandığı ilke ve yöntemler üzerine eleştirel bir düşünce geliştirilmektedir. Bu tarih felsefesi tarzında tarihinin bilme etkinliğini sorgulanmakta ve tarihin ne türden bilim olduğu soruna odaklanılmaktadır. Analitik tarih felsefesinin temel gayesi, tarihsel bilginin nasıl mümkün olduğuna yanıt vermek ve tarihin ilke ve yöntemlerinin neler olduğunu ortaya koyarak tarihin bilimsellik ölçütlerini belirlemektir. Tarih felsefesinde bu iki farklı yönelim, tarih sözcüğünün çifte anlamlılığından ileri gelmektedir. Tarih sözcüğü bir yandan bir varlık alanını ifade edecek biçimde bir şeyin geçmişten günümüze değin nasıl bir süreçten geçtiğini ortaya koymaktadır. Diğer yandan bu sözcük ilke ve yöntemleri olan bir bilim dalının adını ifade etmektedir.

“Tarih” sözcüğünden hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğu yani yaşanmış geçmiş hem de bu yaşanmış geçmişi konu edinen bilim yani tarih bilimi kastedilmektedir. Tarih felsefesi, hem yaşanmış geçmişin felsefesi olarak “insanlık tarihi”nin felsefi incelemesine karşılık gelmekte hem de “tarih biliminin felsefesi”ni ifade etmektedir. Birinci anlamıyla tarih felsefesi geçmişte kalan olayların ne anlam ifade ettiğini sorgulayan ve buradan bir evrensel tarih modeli ortaya koyarak insanlığın tüm yaşanmış geçmişine doğru yönelen bir felsefe çalışmasıdır. İkinci anlamıyla tarih felsefesi, tarih biliminin bilgi elde etme etkinliğini ve bu bilgileri elde ederken kullandığı ilke ve yöntemleri sorgulamaktadır. Buradaki temel amaç tarihsel bilginin niteliğini ve olabilirliğini sorgulamak ayrıca ortaya konan tarihsel bilginin bir eleştirisini yapmaktır (Özlem, 2015: 17-18) İnsan dünyasında olup biten olayları, insanların değişik zamanlarda nelerle uğraştıkları, kısaca insanla ilgili her türlü uğraşmayı ifade etmek için de

tarih sözcüğü kullanılmaktadır. (Uygur, 1957: 135-136). Yaşanmış geçmiş konu olarak ele alan düşünürlerin yaptıkları iş, tarihsel olgularla ilgili birtakım genellemeler yapıp bu genellemeler üzerine kapsamlı bir açıklama getirme ve tarihsel sürecin gidişatını yöneten genel yasaları keşfetmektir. Bu sebeple bu anlayışı benimseyen düşünürler tarihsel olayları inceleyip onlar arasında bağlantılar kurarlar. Bundan dolayı da onlar tarih felsefesinden çeşitli tarihsel olayların aralarındaki bağlantılardan yola çıkarak bir evrensel tarih ya da insanlık tarihi modeli ortaya koymayı ve onun yasalarını keşfetmeyi anlamaktadırlar. Tarihsel bilginin olanaklılığını sorgulayan düşünürler öncelikle tarihçinin yaptığı işin ne olduğunu sorgulamakla işe başlarlar. Onlar bu yüzden tarih felsefesini henüz ulaşılmamış olan bir gerçeklik üzerine düşünme işi değil tarihçinin gerçeğe ulaşma çabası üzerine odaklanıp onun bilme etkinliğini sorgulama olarak görmektedirler (Aysevener, 2015: 15-16). “Tarih bilimi felsefesi” ya da “analitik tarih felsefesi” olarak da anılan tarih üzerine çalışma tarzı daha çok tarih biliminin sorunlarını, tarihi bilginin güvenilirliği, tarihçinin yöntemi ve benzeri sorunları ele almaktadır (Çevik, 2014: 24).

Collingwood tarihle ilgili sorduğu şu üç soruyla tarih felsefesini şekillendirmektedir:

- “Geçmişte ne olduğunu nasıl bilebiliriz?”
- “Geçmişte olanın niçin olduğunu nasıl bilebiliriz?”
- “Neyin niçin olduğunu bilmenin bizim için değeri nedir?”(Debbins, 2000: 14-15).

O, bu üç soruyla tarihin yöntemini ve değerini ortaya koymak niyetindedir. Burada çalışmanın içeriği açısından düşünürün tarihin yöntemine ilişkin sorduğu ilk iki soruya verdiği yanıtlar ele alınacaktır. Ona göre hangi olayları hangilerinin izlediğini bilmek tarihin işi değildir. Kişilerin kafasının içine girip onların durumlarına onların gözünden bakabilme, ayrıca onların soruna eğilme biçimlerinin doğru olup olmadığını tespit edebilme tarihçinin işi olmalıdır (Collingwood, 1996: 48). Tarihçi bu işi nasıl yapacaktır? Collingwood’un bu soruya verdiği yanıt onun tarih düşüncesini ortaya koymaktadır. Düşünür tarih görüşünde tarihin nasıl bir bilim olması gerektiğine ağırlık vermiş ve tarih metafiziğine eleştiriler yöneltmiştir. Collingwood tarihin bilim olma ölçütünü sağlaması açısından kendisinden sonra oldukça yararlanılacak ve tartışılacak görüşlere yer vermiştir. Başta imgelem ve yeniden canlandırma kuramları olmak üzere düşünürün anlama/yorumlamaya dayalı tarih bilimi görüşü tarih ve sosyal bilimler alanında çalışmalar yapan birçok düşünürün ilgisini üzerine çekmiştir. Bu bakımdan Collingwood’un tarih felsefesinde ortaya koyduğu düşünceleri, tarihin nasıl bir bilim olduğuna dair verdiği yanıtları ve bu

doğrultuda geliştirdiği kuramları disiplinin temel soru ve sorunları bağlamında ortaya koymak bu çalışmanın amacını teşkil etmektedir.

1. Tarih Metafiziğinin Genel Yapısı

Hint, Yunan, Çin, Hıristiyan, Yahudi ve İslam medeniyetlerinin evren tasavvurları temel alınarak geliştirilen ve felsefi anlamda bir sisteme oturtulan tarih metafiziği özellikle Orta Çağ ve sonrasında tarihe bakışta etkisini göstermiştir. Augustinus, Kant, Hegel, Marks, Condorcet, Comte, Spengler, Toynbee gibi birçok düşünürde izlerine rastlanan tarih metafiziği, iki şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan bir tanesi Augustinus'un başını çektiği, Hıristiyan tarih anlayışının tezahürünü oluşturan ve bir tarih teolojisi şeklinde kendini gösteren anlayıştır. Bu anlayışa göre Tanrı tarihsel alandaki her şeyin belirleyicisi konumundadır ve insan burada Tanrı'nın buyruklarını yerine getirerek onun çizdiği yolda yoluna devam etmektedir. Sonunda da Tanrı'nın bu buyruklara uyulduğu takdirde ulaşılacağını söylediği cennete varılmaktadır. İkinci anlayış ise Aydınlanma ve sonrası felsefede bir hayli yer işgal eden tarihsel varlık alanının Tanrı tarafından değil de akıl, doğa, geist gibi unsurlar tarafından belirlendiği düşünülen anlayıştır. Bunlar tarihsel varlık alanının belirleyici ilkeleridir. İnsanlık tarihi bu ilkelerin yönlendirmesiyle ve onların belirlediği hedefe doğru akmaktadır. Hedef ise bu kez öbür dünyada ve öldükten sonra ulaşılacak bir hedef değil bu dünyada ve yaşarken ulaşılacak bir hedeftir. Kant'ın "tam adaletli yurttaşlar topluluğu", Marks'ın "komünal toplumu", Comte'un "pozitivist evresi" bunlara örnek olarak verilebilirler. Her iki anlayışta da tarihsel varlık alanının nasıl işlediği, onu işleten gücün ne olduğu ve son olarak tarihin nereye doğru gittiği sorularına yanıt verme çabası vardır. Bu yanıt verme çabaları tarih metafiziğini meydana getirmiştir. Kısaca köken, süreç ve gaye temelli geliştirilen; ilerleme, döngü ve yasalılık bağlamında tarihi anlamlandırma girişimlerine tarih metafiziği adı verilmektedir.

Tarih metafiziği insanlığın geçmişi olarak tarihe yönelen, tarihi bütünsel bir anlayışla değerlendirme çabası güden ve tarih aracılığıyla insanı açıklama denemesinde bulunan bir disiplindir (Temelli, 2016: 32). Tarih metafiziği tarihi bir varlık alanı olarak kendisine konu edinmektedir. Tarih metafiziği bu anlamda tarihi varlık alanının ilkelerini ve işleyiş yasalarını keşfetme çabasının adıdır. Tarihsel sürecin nasıl işlediğine dair soru ve yanıtlar tarih metafiziğinin ana konularını teşkil etmektedirler (Aysevener, 2015: 19-20). Tarih metafizikleri tüm insanlığı kapsama iddiasındadırlar. Bu yüzden tüm insanlık kökünde belirlenen ortak amaca doğru yol alacaktır. Temelli'nin de ifade ettiği gibi tarih metafiziği, tarihte bir ilke ve amaç belirlemekte ve sonrasında tarihsel süreci bunlar arasında zorunlulukla ilerleyen bir yapı olarak görmektedir (Temelli, 2016: 75).

Köken tarih metafiziğinde her şeyin başladığı yer anlamında kullanılmaktadır. Tarihsel süreçte ortaya çıkan her şey kökende varlık kazanmakta ve insanlık tarihinin nasıl bir seyir takip edeceği kökende belirlenmektedir (Bıçak, 2014: 20). Dolayısıyla tarihte ortaya çıkmış veya çıkacak olan her şey potansiyel olarak kökende bulunmaktadır (Bıçak, 2009: 81). Köken fikri, süreci de belirlemektedir. Tarihsel sürecin nasıl cereyan ettiğine dair düşüncelerde iki anlayış kendisini göstermektedir. Doğanın döngüsellüğinden yola çıkılarak insanlık tarihinde de bir döngü olduğu fikri bunlardan bir tanesidir. Döngücü tasarım, tarihi tekrarlar silsilesi olarak ele almakta ve tarihsel sürecin tıpkı doğadaki döngü gibi gerçekleştiğini düşünmektedir. Toplumlar doğar, büyür, gelişir ve yok olur. Diğer anlayış ise özellikle Hıristiyan tarih anlayışının getirdiği ve tarihin çizgisel bir yönde geleceğe doğru yol aldığı düşüncesini benimseyen ilerlemeci anlayıştır. İlerlemeci anlayış tarihsel sürecin başlangıcından itibaren insanlığın bir gelişme gösterdiği ve sonunda da en iyi noktaya varacağı düşüncesini taşımaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki temel farklar geleceğe bakışta ortaya çıkmaktadır. Döngücü tasarımlarda gelecek, kötümser bir şekilde ele alınmış ve iyi olanın kökende yer aldığı düşünülmüştür. Dolayısıyla kökenden ne kadar uzaklaşırsa insanlık tarihi o kadar bozulacak ve bu bir çöküşü meydana getirecektir. İlerlemeci anlayışta ise gayeye yaklaştıkça insanlık tarihi daha iyi bir konuma gelecektir. Burada kimi düşünürler (Hegel, Comte) gayeye ulaşıldığı fikrini benimserken kimi düşünürler de (Kant, Marks) gayeye henüz ulaşmadığını düşünmüşlerdir. Ancak ilerleme fikrini benimseyen düşünürlerde gaye, Hıristiyanlığın sunduğu cennet tasavvurunu yansıtmakta ve adeta bir yeryüzü cenneti imajı çizmektedir.

Modern dönemlerde etkisini bir hayli hissettiren ilerleme fikri ile birlikte insanın arzuladığı düzenin geçmişte ya da kökende değil gelecekte olduğu fikri ağırlık kazanmıştır (Bıçak, 2014: 65). Döngücü tasarımlarda başlangıçta yer alan daha değerli görülmekte ve tarihsel süreçte iyiye gidişin ancak başlangıça dönüşle mümkün olacağı düşünülmektedir. İlerlemeci tasarımlarda ise köken değil gelecek daha değerli görülmüş ve iyimser bir şekilde sunulmuştur. Döngücü tasarımlar geleceğe karamsar bir gözle bakarken ilerlemeci tasarımlarda gelecek en değerli zaman dilimi olarak ele alınmıştır (Temelli, 2016: 124-125). İlerlemeci anlayışta gittikçe her şey daha iyiye giderken döngücü tasarımlarda gittikçe her şey daha kötüye gitmektedir. İlerleme düşüncesinde iyimser bir şekilde tasarlanan gelecek, döngücü tasarımlarda kötümser bir biçimde ele alınmıştır. İster döngücü tasarımlardaki gibi karamsar olarak düşünölsün isterse ilerlemeci tasarımlardaki gibi bir yeryüzü cennetini andırarak şekilde sunulmuş olsun her durumda geleceğe dair bir öngöröde, bir nevi kehanette bulunmaktadır. Bu öngörö geçmişte yaşanan olgu durumlarından yola çıkılarak gerçekleşmektedir. Geleceğe dair bu öngörö tarih metafiziğinin ortak özelliğidir.

İlerleme tasarımı hâkim olan görüş yasallıktır. Yasa, ilerlemenin zorunlulukla gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu açıdan ilerleme zorunlu bir şey olarak öne çıkmaktadır. (Bıçak, 2014: 76) Tarih metafiziğinin iki şekilde ele alındığından yukarıda bahsedilmişti. Yasallık fikri de iki farklı yaklaşımla ele alınmıştır. İlk yaklaşımda Tanrı zorunluluğun kaynağıdır. Tanrı'nın belirlediği şey zorunlulukla gerçekleşecektir. Diğer yaklaşım ise modern dönemde doğa bilimlerinin gelişmesiyle beraber doğadaki zorunluluğun insanlık tarihinde de olduğuna dair inançla ortaya çıkmıştır. Burada temel amaç tarihi zorunlu yasaları olan bir doğa bilimi biçiminde sunmaktır (Bıçak, 2014: 78). "17. ve 18. yüzyıllarda insan kendisini çevreleyen dünyanın ve onun yasalarının tam bilincine varmış bulunuyordu. Bunlar artık anlaşılabilir bir Tanrısal takdirin gizemli buyrukları değil, aklın erişebileceği yasalar. Fakat bunlar insanın kendi yaptığı yasalar değil, insanın kendisinin bağlı bulunduğu yasalar." (Carr, 2002: 154) "Tarihte ilerleme vardır" ifadesiyle tarihsel her olayın bir kezlik olduğu ve bu olayların birbiri ardı sıra çizgisel bir yönde geleceğe doğru aktığı anlatılmak istenmektedir (Aysevener, 2015: 64). İlerleme düşüncesi insanlık tarihinde bir ortak amaç olduğunu ve bütün insanlığın bu ortak amaç doğrultusunda yol aldığını varsaymaktadır. Bu yüzden ilerleme, geleceğe yönelik iyimser bir bakış açısı gerektirmektedir. Eğer geleceğe yönelik iyimser bir ortak hedef konmamışsa burada ilerlemeden söz edilememektedir. Bury, Antik Yunan'ın tarih anlayışının döngüsel olması ve geleceğe dair iyimser bir tablo barındırmamasından dolayı orada ilerleme düşüncesinin ortaya konmadığını belirtmektedir (Burry, 1960: 9). Tarih metafiziği bir evrensel tarih oluşturma denemesi olduğu için özellikle aydınlanma ile birlikte ilerleme fikri, insanlığın ilerlemesi şeklinde kullanılmıştır. Aydınlanma düşünürleri doğa yasaları ile toplum yasalarının benzer olduğunu, bu yüzden de doğa bilimlerinde olduğu gibi toplum bilimlerinde de bir ilerleme olduğunu düşünmüşlerdir (Salgar, 2015: 319-320). Bu sebeplerle ilerlemeci düşünürler insanın gelişim sürecini ortaya koyduklarına inanmışlar ve tarihi insanın yetkinleşmesinin gerçekleştiği bir alan olarak görmüşlerdir (Carr, 2002: 125). Bu düşüncede tarihte ortaya çıkan eylemlerin sırası, sınırları ve anlamları yasa tarafından belirlenmekte ve tarihteki her olay tarihin gidişini belirleyen yasalar tarafından gerçekleştirilmektedir. İnsan iradesi ile üretilen eylemler dahi bu yasallığa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Bıçak, 2014: 232-233).

Tarih metafiziğinde döngücü tasarımlar daha çok bir kültür döngüsü şeklinde ele alınmaktadır. Burada bir kültürün ortaya çıkışından yok oluşuna kadar geçen süreç değerlendirmeye alınmaktadır. Kültür döngüsünde uygarlıklar ya da kültürler birer canlı organizma gibi düşünülmüştür. Kültürler ve uygarlıklar doğan, büyüyen ve ölen varlıklar gibi ele alınmıştır (Aysevener, 2015: 29). Döngücü tasarımlarda insanın kendisiyle ilgili olan her şeyin kökeninde Tanrı'nın bulunduğu ve her şeyi

onun belirlediğine dair bir inanç vardır. Dolayısıyla başlangıçta her şey mükemmeldir. Tarihsel süreç bir bozulma süreci, bu mükemmel olandan uzaklaşma sürecidir. Bu anlayışta ya en kötü noktaya gelindiğinde tekrar başa dönecek ve mükemmel olana ulaşılacaktır ya da her şey zamanla en kötü duruma gelecek ve her şey bu dünyada yok olacaktır (Bıçak, 2014: 83-84). İnsanlık tarihinin sayısız döngüler şeklinde gerçekleşeceğini düşünen döngücü tasarımlara göre ruhlar aynı kalmak koşuluyla her şey belli süreler çerçevesinde oluşup bozulacak ve farklı formlara dönüşecektir. Bu durum sayısız kere tekrarlanacaktır (Bıçak, 2014: 208).

Tarih metafiziği, kestirilemeyen bir gelişmenin sonunu ve bu sonla açıklanabilecek olan genel anlamı ortaya koymaktadır (Uygur, 1957: 146). Bu sebeple tarih metafiziği, tarihin keşfedilmeyi bekleyen bir anlamı olduğu fikriyle tarihe eğilmekte ve tarihsel olgu durumları arasında bir ilişki kurup onlardan genel bir sonuç çıkarmaktadır.

2. Analitik Tarih Felsefesinin Genel Yapısı

Analitik tarih felsefesinin bilim olarak tarihe yöneldiğinden bahsedilmiş ve bu tarih felsefesi tarzının tarihçinin kullandığı yöntemler, kanıtlar, onlara ulaşma ve onları kullanma tarzı, nesnelliği gibi sorunlarla ilgilendiğine değinilmişti. Analitik tarih felsefesi tarih metafiziğine göre oldukça yeni bir disiplindir. Özellikle 19. yüzyılda etkisini göstermiş ve 20. yüzyılda birçok düşünür tarafından başvurulmuş bir tarih felsefesi tarzıdır. Temellerini İbn Haldun, Vico ve Herder gibi düşünürlerde bulan, Alman Tarih Okulu tarafından ele alınan, Dilthey ve Croce gibi düşünürlerce benimsenen analitik tarih felsefesi anlayışı deney ve gözlem alanına girmeyen dolayısı ile tekrarlanma olasılığı bulunmayan tarihsel olayların nasıl bilinebileceği sorununa çözüm bulmak niyetinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Burada temel itki tarihin bilinebilir olduğudur. Dolayısıyla burada tarihsel bilgi için yöntem arayışı kendini göstermektedir.

Tarihsel bilgi sorununa eğilen ve tarihte önceden bilme ile öngörüyü birbirinden ayırma çabası içerisinde olan düşünürler analitik tarih felsefesini meydana getirmişlerdir. Bu düşünürler bilemediğimiz bir gelecek üzerine konuşulmaması gerektiğini düşünmektedirler. Geçmişle şimdi arasında kurulacak bağda ise geçmişe bir epistemolojik bakışla eğilmek gerektiği fikrindedirler. Tarihin epistemolojik olarak irdelenişi ilk olarak İbn Haldun ve Vico gibi düşünürlerce gerçekleşmiş (Ateşoğlu, 2014: 9-10) ve Herder'den Alman Tarih Okulu'na oradan da Dilthey'a kadar uzanmış ve tarih denen disipline doğa biliminden farklı bir bilim olarak bakmak gerektiği fikrini doğurmuştur (Özlem, 2015: 23). Dolayısıyla analitik tarih felsefesi tarihe epistemolojik bir bakışla eğilerek tarihçilerin epistemolojik varsayımları, tarihsel bilginin türü ve nesnelliği üzerine analiz yapma işi

olarak belirmektedir (Mohan, 1970: 10). Tarihi olayları veya belgeleri sadece okumak değil onların elde edilişi, değerlendirilişi, anlamı gibi konular üzerine eğilen analitik tarih felsefesi, “Tarihçi tarafsız olabilir mi?” “Yoksa bir tarihçi daima yaşadığı çağın, kültürün ve inançların kabulleriyle mi hareket etmektedir?” “Tarihi olaylar ve/veya bu olayları yansıtan belgeler herkes için aynı anlama mı gelmektedir?” Eğer öyleyse tarihçilerin hemen her konuda aynı fikirde olması mümkün olmaz mıydı?” türünden sorulara yanıt aramaktadır (Çevik, 2014: 21).

Analitik tarih felsefesi bir tür bilim felsefesi olarak çalışmaktadır. Bu sebeple bu tarih felsefesi tarzı, esas itibarıyla bir bilgi öğretisidir. İşi tarih biliminin bilgi temellerini ele almak ve bu bilimin kullanmakta olduğu yöntemleri bilgi değerleri bakımından incelemektir (Uygur, 1957: 136-137). Tarihin bir bilgi sorunu olarak ele alınması ile birlikte analitik tarih felsefeleri meydana gelmiştir. 20. yüzyılda tarih felsefesi bu doğrultuda yoluna devam ederek bilgi ve bilim konularına ağırlık vermiştir (Bıçak, 2015: 111). Dolayısıyla bu tarih felsefesi tarzı, tarihsel bilginin şartlarını araştırırken bu bilgi türünün nasıl bir yönteme sahip olduğunu ve bilgilerin nasıl elde edilebileceğine dair soruları yanıtlamaktadır (Bıçak, 2015: 24-25). Analitik tarih felsefesinde bilim olarak tarihe konu olan olayların ne çeşitten olaylar olduğu, bunların nasıl ele alındığı, bu konuların hangi yöntemle işlendiği; belgeleme, gerekçeleme, sınama, akıl yürütme ve dönemlere ayırma gibi işlemlerin nasıl gerçekleştirildiği sorularına yanıt aranmaktadır (Duralı, 2006: 15). Analitik tarih felsefesinin temel yönelimleri, tarih bilgisinin doğruluğu ve güvenilirliği, doğa bilimleri karşısında tarihin sağlam bir bilim olarak temellendirilmesi ve tarih araştırmalarında kullanılan yöntemlere ilişkindir. Tarihsel bilginin güvenilirliği, tarihçiliğin özellikleri ve yöntemleri analitik tarih felsefesinin sorun alanını oluşturmaktadır. Yani analitik tarih felsefesi, tarih bilgisinin ve tarihçinin araştırmaları üzerine gerçekleştirilen bir felsefi etkinlik olarak ortaya çıkmaktadır. Tarih bilgisinin doğa bilgisi karşısındaki durumu, doğa bilimlerinin yöntemlerinin tarihe uygulanıp uygulanamayacağı, tarih bilgisinin doğruluğu, nesnelliği, tarih araştırmalarında ne tür yöntemlerin kullanılması gerektiği gibi sorunlardan yola çıkan analitik tarih felsefeleri açısından en önemli konu tarihin bilimselliğidir. Tarihteki değişkenlik, tekrarlanamama ve deneye imkân vermeme gibi durumların tarihin bilim olamayacağı böylece de tarihsel alana ilişkin sağlam bir bilgi oluşturulamayacağı inancına sebep olmuş bu durum da tarihin bilim olarak kabul edilemeyeceği düşüncesini beraberinde getirmiştir (Temelli, 2016: 24-25). Böylece tarih bilgisinin özelliklerinin sorgulanması ve tarihi bilim olarak temellendirme denemeleri analitik tarih felsefesini ortaya çıkarmıştır (Bıçak, 2015: 64). Bu yüzden analitik tarih felsefesiyle uğraşan düşünürler; tarihi henüz ulaşılmamış olan bir gerçeklik üzerine düşünmek olarak görmemişler, tarihçinin gerçeğe

ulaşma çabasına odaklanıp onun bilme etkinliğini keşfetme girişimiyle meşgul olmuşlardır (Aysevener, 2015: 16).

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde tarih disiplinleri doğa bilimlerindeki büyük ilerleme karşısında gözden düşmeye başlamış ve düşünürler ve tarihçiler kendi disiplinlerinin varlığını korumak adına tarih bilimlerinin yönteminin ve yasasının ne olması gerektiği üzerine eğilmişlerdir. Tarih düşünürlerinin yasa kavramını gündeme taşımalarının gerisinde tarihsel kavrayışın tekil ve öznel doğasını aydınlatma arzusu bulunmaktadır. Burada temel görüş tarihsel süreçlerin yasaları bilindiğinde bu yasalara göre sınıflandırılmış olan bireysel öğelerden kapsamlı bir tarih görüşü ortaya atılabileceği yönündedir. Bu da tarihin bilimsel bir düzeye bu şekilde çıkacağına dair inancın bir eseridir. Eğer tarihin bir bilim olduğu ortaya konmak istenirse tarihin zorunlu yasalarla işleyip işlemediği sorununa bir çözüm bulunması gerekmektedir. Tarih eğer zorunlu yasalara göre işlemekteyse burada tarihin doğa bilimi türünden bir bilim sayılıp sayılamayacağı gündeme gelmektedir. Eğer tarih zorunlu yasalara göre işlememekteyse o zaman da tarihin nasıl bir bilim olması gerektiğinin ortaya konulması gerekmektedir. Başta Hegel, Marks ve Comte gibi tarih metafiziği yapan düşünürler tarihe yasaların egemen olduğu inancıyla eğilerek tarihsel olayların temelinde birtakım yasaların bulunduğu ve bu yasalar ortaya çıkarıldığı takdirde toplumsal sarsıntıların nedenlerinin ortaya konabileceğini ve hatta önlem alınabileceğini düşünmüşlerdir. Olgulardan hareket edip onlar arasındaki ilişkilerin mantığını çözmeye çabalayan düşünürler tarih bilimlerinde doğa bilimlerindeki gibi bir yöntemin uygulanabileceği fikrini ortaya atmışlardır. Tarihin yasalara göre işlemediğini ancak tarihin bir bilim olduğunu düşünen düşünürler ise tarihi doğa bilimlerinden farklı bir bilim olarak değerlendirmişlerdir (Aysevener, 2015: 136-137). Modern dönemde tarih metafiziği ile tarihi anlamlandırmaya çabalayan düşünürlerin yasalılık düşüncesinin gerisinde bu durum yatmaktadır. Doğa bilimlerinin gösterdiği üstün başarı karşısında tarihi de bir bilim olarak temellendirme arzusu bu durumu ortaya çıkarmıştır. Ancak tarihin doğa bilimi türünden bir bilim olamayacağı çünkü tarihsel olayların doğal olaylar gibi ele alınamayacağı, burada insanın temel olduğu düşüncesini benimseyen düşünürler ise bir tarih bilimi felsefesi yani analitik tarih felsefesi yaparak tarihi doğa bilimlerinden farklı bir bilim sınıfına yerleştirme gayretine girmişlerdir. Bu düşünürler “Tarihsel olaylar doğa bilimlerinin yöntemleriyle anlaşılabilirler mi?” sorusuyla bir hayli meşgul olmuşlar ve sonunda doğada olup bitenlerle tarihte olup bitenler arasında kesin bir ayırım saptayıp yeni bir bilim tasnifi yapma yolunu seçmişlerdir (Aysevener, 2015: 17).

Tarih metafiziğinde “tarihin keşfedilmeyi bekleyen bir anlamı vardır” kabulüyle hareket edilerek bu anlamın peşine düşülmektedir. Tarih metafiziği bir evrensel tarih kurgusudur. Bu disiplinde insanlık tarihinin

serüveni çizilmektedir. Tarih metafiziğinde nesne geçmiş anlamında tarihtir. Uygur'un da belirttiği gibi tarih metafizikleri güttükleri bütün pozitiflik iddialarına rağmen tarihi aşkın bir varlıkla açıklama denemesi oldukları için onlar birer spekülâtif tarih kurguları olarak nitelendirilirler (Uygur, 1957: 144). Bu yüzden tarih metafiziğinin diğer adı da "spekülâtif tarih felsefesi"dir. Analitik tarih felsefesinde "tarihsel bilgi mümkündür" kabulüyle işe başlanmakta ve tarihsel bilginin nasıl mümkün olabileceğine dair bir tarih metodolojisi geliştirilmektedir. Analitik tarih felsefesinde bilim olan tarih nesne konumundadır. Burada geçmiş anlamında tarih değil tarih bilimi konu olarak ele alınmaktadır. Tarihin doğa bilimi türünden bir bilim olmadığı düşüncesi bu tarih felsefesi anlayışının en temel düşüncelerinden biri olduğu için analitik tarih felsefesi ile ilgilenen düşünürler tarihin nasıl bir bilim olduğunu, ilke ve yöntemlerinin neler olduğunu belirleme yoluna gitmişler ve tarihçinin geçmişi nasıl bilebileceğine dair bir kavrayış ortaya koymuşlardır. Tarih biliminin ve tarihçinin kullandığı ilke ve yöntemlerin eleştirel bir şekilde irdelenmesinden dolayı analitik tarih felsefesinin diğer adı "eleştirel tarih felsefe"sidir.

Collingwood tarih felsefesiyle bir hayli meşgul olmuş ve tarihin bilim olup olmadığı tartışmalarına girerek tarihin kendine özgü bir bilim olduğunu savunmuştur. Ona göre tarih doğa bilimi türünden değil kendine özgü ilke ve yöntemleri olan kendine özgü bir bilimdir. Yeniden canlandırma, imgelem, anlama ve yorumlama yöntemleri doğrultusunda tarihin kendine özgü bilim olduğu fikrini savunan Collingwood bu manada ciddi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Özellikle tarihsel imgelem ve yeniden canlandırma kuramları Collingwood açısından tarihin bilimsellik ölçütü verdiği kanısıyla öne sürülürken aynı kuramlar tarihin mistik bir şekilde irdelendiği ve tarihin bilimsellikten uzaklaştırıldığı şeklinde ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bir sonraki bölümde Collingwood'un tarihin bilim olduğu düşüncesinden hareketle geliştirdiği ve tarihçinin kullanması gerektiğini belirttiği imgelem, yeniden canlandırma, anlama ve yorumlama yöntemleri bağlamında düşünürün tarih görüşü ele alınacaktır.

3. Collingwood'un Tarih Görüşü

Collingwood yirminci yüzyılda yaşamış bir düşünür olarak tarih düşüncesinde özellikle tarih bilimi ve tarihçinin bilme etkinliği üzerine odaklanmış ve "Tarihçiler geçmişi nasıl bilebilirler?" sorusuna yanıt verme çabası içerisine girmiştir. O, bir yandan tarihi *res gesteda'n*, yani geçmişin bilgisi olarak görürken diğer yandan tarihin kendine özgü bir bilim olduğunu düşünmüş ve bu bilime dair yöntemler ortaya koymuştur.

Collingwood geçmiş derken geçmişte yaşanmış salt olayları ifade etmez. O, geçmişte yaşanan olayları meydana getiren eyleycilerin

düşüncelerini açığa çıkarmakla tarihçiyi görevlendirmektedir. Collingwood tarih düşüncesinde geçmiş anlamında tarih ile tarih bilimini birbirinden ayırmıştır. O, tarih biliminin işi olarak gördüğü geçmişin nasıl bilinebileceğine dair bir yöntem geliştirmiş ve tarihçinin nasıl bir yol izlemesi gerektiğine yönelik çeşitli düşünceler ortaya koymuştur. Onun yaptığı iş, tarih sözcüğünün iki anlamını birbirinden ayırmak ve tarihin nasıl bir bilim olduğunu, ilke ve yöntemlerinin neler olduğunu ortaya koymaktır. Bu manada tarih geçmişe yönelir ve tarih geçmişin bilimidir. Ancak tarih felsefesi geçmişe yönelmez. Tarih felsefesi tarih bilimine, tarihçinin bilme etkinliğine yönelmekte ve tarihçinin geçmişi bilmesini olanaklı kılanın ne olduğuna dair bir sorgulamayı içermektedir. Collingwood: *“Tarih bireyi, bütün bireyselliği içinde ele alır; tarihçi de olayları, fakat sadece ve sadece bütün olayları keşfetmeye çalışır... Tarihsel morfoloğ vuku bulan şeyi keşfetmeye çalışmaz, vuku bulan şeyi bildiğini varsayarak diğer olayların yapısıyla mukayeseli olarak söz konusu olayın yapısı hakkında genelleştirme yapmakla uğraşır. Morfoloğun işi, tarih çalışmak değil o çalışmayı başka birisinin zaten yapmış olduğu varsayımına dayalı olarak tarih hakkında konuşmaktır.”* diyerek olaylar hakkında her türlü bilgiye sahipmiş gibi hareket ederek bu olaylar arasında mukayeseyle bir genelleştirme oluşturmanın tarih felsefesi değil tarih hakkında konuşmak olduğunu belirtmektedir. Gelecek hakkındaki düşünce de aynı mantıkla oluşmaktadır. Bugün üzerinde hiçbir şekilde iz bırakamamış ve olaylar hakkında hiçbir bilgisine sahip olamadığımız gelecek hakkında konuşmak bir tarih felsefesi değil ya bilimsel bir söyleşi ya da geleceğe dair bir kehanettir. (Collingwood, 2000: 92-93)

Res gestea ona göre:

“sadece eylem değil, ussal eylem, düşünceyi somutlaştıran eylemdir. Düşünceyi somutlaştırmak onu ifade etmek demektir. Düşünceyi ifade etmek dil olmak demektir. Tarihçinin işi sadece bir eylemin belli koşullar içerisinde belli bir kimse tarafından belli bir zamanda gerçekleştirildiğini bilmek değildir... eylemi gerçekleştiren kişinin, söylediğimiz gibi, onunla ne demek istediğini, eyleminin ne gibi bir düşünceyi somutlaştırdığını bilmeyi içermesi gerekir” (Collingwood, 2005: 133).

Tarih biliminin nesnesi olan geçmiş anlamında tarihe yönelmek eyleyicinin düşüncesini fark edebilmek için gereklidir. Geçmişe yönelmenin sebebi, tarihçinin esas işi olan geçmişte yaşanan olayları meydana getiren düşünceleri keşfedebilmektir. Tek başına yaşanmış geçmiş tarih biliminin konusu olmamalıdır. Collingwood tarihin salt olaylardan ibaret olsaydı tarihçinin onları bilemeyeceğini düşünmektedir. Tarihçinin bunları bilebilmesi ancak o eylemlerin insanların düşüncelerini ifade etmesiyle olanaklıdır. Bunlar ancak düşüncelerin dış ifadeleriyle tarihçi tarafından bilinebilirler (Collingwood, 2015: 161). Yani tarih düşünen ve düşünerek

eyleyen insanların tarihi olduğu için olayların gerçek doğasını kavramak ancak olayların içine nüfuz ederek mümkün olmaktadır (Chang'ach, 2012: 39). Olayların içine nüfuz etmek tarihsel eyleyicinin düşüncesine nüfuz etmektir. Bu durum, tarihin olayları bir kenara bırakıp yalnızca düşünceyle ilgilenmesi gerektiği yollu bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Collingwood bu soruna olayların bir iç yanı bir de dış yanı olduğunu söyleyerek çözüm bulmayı denemiş ve olayların dış yönünü reddedip yalnızca iç yönünü araştırmanın yanlış olduğunu belirtmiştir. Ona göre tarihçinin işi hem ne olduğunu araştırmak hem de niçin olduğunu keşfetmektir (Collingwood, 2014: 197). O, olayların iç ve dış yanı dediği şeyi şu şekilde açıklamaktadır: *"Salt olaylar arasında hiçbir şey yoktur. Ama tarih eylemlerden oluşur. Eylemlerin bir içi bir de dışı vardır; dış yanında eylemler uzaya ve zamana bağlı salt olaylardır... iç yanında, eylemler mantıksal bağlantılarla birbirine bağlı düşüncelerdir"* (Collingwood, 2015: 164). Eylem Collingwood'a göre bir olayın içi ile dışının birliğini ifade etmektedir. Olayın içi ancak düşünce aracılığıyla betimlenebilir. Tarihiçi olayların içi ve dışı arasında bir tercihte bulunmadan her ikisini de inceleme konusu yapmalıdır. Ancak tarihçi için keşfedilebilecek şey yalnızca dış yanı bulunan salt olay değil, olayla dile gelen düşünce yani olayın iç yanı olmalıdır. *"Tarihçi için olayın nedeni, eylemi olayın olmasına yol açan kişinin zihnindeki düşünce demektir; bu da olaydan başka bir şey değildir, olayın kendisinin içidir."* Collingwood'un bakış açısında tarihi salt olaylar süreci olarak görmek yanlıştır. Ona göre tarih, düşünce süreçlerinden, yani bir iç yanı bulunan eylemlerden oluşmaktadır. *"Tarihçinin aradığı şey de bu düşünce süreçleridir. Her tarih düşünce tarihidir"* (Collingwood, 2015: 271-273). Tarihiçi için olayların dış yanı kendisine kanıt sağlaması bakımından önemlidir. Çünkü dış yanı tarihçinin eyleyicinin düşüncesini fark etmesine olanak tanımaktadır. Bu sebepten ötürü olayların dış yanının ihmal edilemeyeceğini düşünmektedir. Ancak dış olayları bilmek tek başına yeterli değildir. Eyleyicinin düşüncesini de bilmek gereklidir. Tarihsel düşünce eyleyicinin düşüncesi bilindiği takdirde tamamlanmaktadır. Bu nedenle tarihçinin görevi, üzerinde çalıştığı tarihsel olayı meydana getiren eyleyicinin düşüncesini fark edinceye kadar tamamlanmaz (Harris, 1957: 40). Collingwood bir kişinin eğer geçmişte bugünde ya da gelecekte tarihin akışını yöneten birtakım yasalar olduğunu düşünüyorsa, eğer tarihi sorgulamaktan başka bir yolun bir olgu belirlenmesinde geçerli olduğuna inanıyorsa ve eğer tarihin bir biçimde kendini tekrar ettiğini savunuyorsa o kişiyi "aptal" olarak nitelemektedir (Collingwood, 2014: 191-192). Ona göre tarih, tekil olaylardır ve tarihçi buradan genel yasalar çıkarmak gibi bir amaca sahip olmamalıdır. Tarihiçi yalnızca olayları kendi biricikliği içerisinde değerlendirmeli ve bu olayın meydana gelmesine sebep olan düşüncenin açığa çıkarılmasıyla uğraşmalıdır. Bunun için de olayların içi ve dışı arasındaki ayrımı gözetip olayların içine nüfuz etmelidir.

“Tarihçi düşüncelerin dışsal ifadeleri olan olaylarla ilgilenir yalnızca ve bunlarla da düşünceleri dile getirdikleri sürece ilgilenir. Aslında, yalnızca düşüncelerle ilgilenir; düşüncelerin olaylardaki dışsal ifadeleriyle ancak yeri gelince, peşine düştüğü düşünceleri açığa vuruyorsa ilgilenir” (Collingwood, 2015: 276).

Onun bakış açısında tarih, geçmişin bilgisine ve eyleyicinin düşüncesine ulaşmak için gerçekleştirilen bir çabadır. Ancak tarihçi geçmiş nasıl bilebildiği ve eyleyicinin düşüncelerine nasıl ulaşabildiği sorularını sormaz. Collingwood'a göre bu soru yanıtlanması filozofa ait olan felsefi bir sorudur. O halde tarih felsefesinin işi de tarihçinin nasıl bilebildiği sorusunu sormak ve buna yanıt aramaktır. O, tarih felsefesi derken tarihçinin geçmişini bilmesini olanaklı kılanın ne olduğunu sorma ve bunu açığa çıkarma işini ifade etmektedir (Collingwood, 2015: 35). *“Tarihçi... kendi bilgisi hakkında değil, nesnesi hakkında düşünür, bakış açısı hakkında değil bakış açısıyla düşünür”* (Collingwood, 2001b: 158). Filozof ise tarihçinin bilinci ve bakış açısı hakkında, bilgi edinme süreci hakkında düşünmektedir. Tarih felsefesi bu durumda tarihçinin nasıl bilebildiğini ortaya koymakla uğraşmalıdır. Bir filozof *“Tarihçiler nasıl bilebilir, geçmişini nasıl kavrarlar?”* diye sorarak tarih üzerine felsefi bir yönelim gerçekleştirmektedir. Kendinde şeyler olmaları bakımından olaylar filozofun konusu değildir. Filozof, olaylarla tarihçinin bildiği şeyler olmaları bakımından ilgilenmekte ve tarihçinin onları bilmesini olanaklı kılanın ne olduğunu sormaktadır (Collingwood, 2015: 35). O yüzden bir tarih felsefesi oluşturmadan önce bir tarihsel bilgi bütünü kurmak gerekmektedir. (Collingwood, 2000: 149). Rubinoff'un da ifade ettiği gibi Collingwood açısından tarih felsefesi, *“Nasıl ve hangi koşullarda tarihsel bilgi, geçmişin bilgisi, olanaklı olabilir?”* sorusuna yanıt arayan sistematik bir epistemoloji alıştırmasıdır (Rubinoff, 2003: 173).

Collingwood tarihsel bilgiye, geçmişin bilgisine ulaşabilmek için olayların iç yanına nüfuz edebilmek ve eyleyicinin düşüncesini fark edebilmek gerektiği fikrindedir. Tarihçinin aradığı şey budur. Collingwood bunun için de imgelem, yeniden canlandırma ve anlama/yorumlama yöntemlerine başvurmaktadır. O, tarihsel imgelemi tarihsel eylemlerin ve o eylemlerde dile gelen düşüncelerin keşfedilebilmeleri için başvurulan bir yöntem olarak kullanmaktadır. Bu, tarihin bir bilim olma ölçütünü vermektedir. Çünkü ona göre eğer bir tarihçi eyleyicilerin düşüncelerini imgesel olarak zihninde yeniden canlandıramıyorsa tarih bilim olarak adlandırılmaz (Collingwood, 2015: 76). Collingwood geçmişte ne olduğunun ancak imgelem yoluyla bilinebileceğini söylemektedir. Collingwood, niçin sorusu için de yeniden canlandırma kuramına başvurmaktadır. O *“geçmişte olanın niçin olduğunu nasıl bilebiliriz?”* sorusu için düşüncüyü zihinde yeniden canlandırmaktan bahseder. Geçmişte olanın niçin olduğunu ancak *“geçmiş düşünceleri zihnimizde yeniden canlandırarak bilebiliriz”* (Debbins, 2000: 14-15). Ona göre tarihçi eylemlerle

ilgilenmelidir. Eylem de bir olayın içinin ve dışının birliği olduğu için tarihçi isteyerek gerçekleştirilmiş, özgür ve akıllı bir eylemcinin düşüncesini dile getiren olaylarla ilgilenmeli ve o olayı kendi kafasında yeniden düşünerek bu düşünceyi keşfetmelidir (Collingwood, 2015: 232). Collingwood'un yeniden canlandırma, yeniden inşa etme gibi adlarla anılan bu kuramdan kastı geçmişin yeniden resmedilmesi olarak görülmektedir. Tarihçinin yeniden inşa fiili, geçmişteki bir olayı tarihsel olarak tahayyül etme anlamına gelmektedir. (Debbins, 2000: 16). Bu kuramlar Collingwood'un tarihin kendine özgü bir bilim olduğu ve bu bilimin yöntemlerinin kendine has yöntemler olduğu düşüncesinden ileri gelmektedir.¹

Ona göre "Tarihçi şu anda geri getirme ya da yineleme söz konusu olmadığına göre kendisi için algı konusu olmayan olguları nasıl ve hangi koşullarla bilir?" sorusuna verilecek yanıtlar tarihin nasıl bir bilim olduğunu ortaya koyacaktır (Collingwood, 2015: 181). Collingwood bu soruya, tarihçinin şu anda geri getirme ya da yineleme söz konusu olmadığı için geçmişi ancak imgelem ve yeniden canlandırma sayesinde bilinebileceğini söyleyerek yanıt vermektedir. Ona göre: "*Her tarih geçmiş düşüncesinin tarihçinin zihninde yeniden canlanmasıdır*" (Collingwood, 2015: 274). Tarihçinin geçmiş düşünceleri yeniden canlandırabilmesi için öncelikle kanıt ihtiyacı vardır. Tarihsel olaylar doğrudan doğruya gözlemlenmediği için geçmişin bilgisi kanıtlar üzerine kurulan tarihsel imgeleme ile oluşturulmuş bir resimle mümkündür (Aysevener, 2001a: 51). Geçmişin bilgisi bugünden kalkarak elde edilebilir. "*Geçmişin bilgisi tarihçinin geçmişe ait resmidir, yani şu anda mevcut olan delile dayanan tarihsel imgelem ile ulaşılan tahayyüli bir inşa aşısıdır*" (Debbins, 2000: 19-20). Dolayısıyla yeniden canlandırmada, şimdiden kalkıp geçmişe gidış söz konusudur. Geçmiş ise Collingwood açısından ölü bir geçmiş olarak değerlendirilmez. Geçmiş ona göre şimdinin içinde yaşamaktadır (Collingwood, 1996: 74). Geçmişle şimdi arasındaki ilişki Collingwood'un imgelem kuramıyla ortaya koyduğu bir ilişki olarak belirmektedir. O, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

¹ Collingwood'un yeniden canlandırma kuramı, bu kuramın bilimsellik ölçütünden uzak ve mistik bir yöntem olduğu yönünde oldukça ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Collingwood ve destekleyicileri, bunun tam tersini söylemişler ve yeniden canlandırma kuramının tarihin bilimselliğini sağladığına inanmışlardır. Çünkü onlara göre bu kuram sayesinde tarihçi yalnızca kaynaklarının kendisine söylediğine inanan ve bunları bilgi olarak sunan birisi olmaktan çıkmıştır. Bu kuram tarihçinin kanıtlarının ötesine geçmesine, onları eleştirebilmesine olanak tanımaktadır. Bu yüzden yeniden canlandırma kuramı tarihin bilimsellik ölçütünü sağlamaktadır. Bkz. Chang'ach, J. K. , "Robin George Collingwood's Contribution to History", *International Review of Social Sciences and Humanities*, sayı,2, 2012, s.38-41

“Tarihçinin bilgisi geçmişin şimdideki bilgisidir, geçmiş yaşantının şimdi yeniden canlanması ve yeniden yaşanması olarak tarihçinin kendine ilişkin bilgisidir” (Collingwood, 2015: 228).

Hogan, Collingwood'un geçmişin şimdinin içerisinde kapsüllenmiş veya bir kapçığa kapatılmış² şekilde bulunduğu düşüncesini şimdinin içerisinde kapsüllenmiş olarak bulunan bu geçmişin ancak imgelem yoluyla belirgin kılınabileceğini söyleyerek tarihsel imgelemin bu belirgin kulma işini üstlendiğini belirtmektedir (Hogan, 1989: 99). Tarihsel bilgi, şimdi, şu anda gerçeklik dünyasında bulunan olguların sağladığı belli noktalara mandalla tutturulmuş imgelem ağından ibarettir (Collingwood, 2005: 238). Tarihsel aktör yani tarihçinin düşüncesini incelediği eyleyici için o düşünce şimdiki zamanlı iken tarihçi için geçmiş zamanlı, ancak şimdide yaşayan, şimdinin içinde kapsüllenmiş şekilde bulunan bir düşüncedir (Aysevener, 2001a: 72). Tarihçi salt geçmişle değil geçmiş düşüncelerle, birtakım eylemlerle dile getirilmiş düşüncelerle ilgilenmelidir. Ancak düşünce salt nesne olamayacağından bir başkasının düşünme etkinliğini bilmek için bu etkinliğin birinin zihninde yeniden canlandırılması gerekmektedir. Ancak bu sayede düşünce tarihçinin nesnesi olabilir (Collingwood, 2015: 356). Collingwood'un öne sürdüğü tarihsel olayların tarihçinin zihninde yeniden canlandırılarak bilinebileceği düşüncesine göre tarihi olayları anlamanın yolu, olayların meydana gelmesinde etkili olan düşünce yapılarını anlamaktan geçer. Bu da tarihçinin kendisini olayın oyuncuları arasına koyması, bir anlamda olayı zihninde yeniden canlandırmasıyla mümkün olmaktadır (Bıçak, 2015: 158).

Onun açısından tarih araştırmasında geçmişe ilişkin bilgiye geçmişin şimdideki bilgisinden hareket edilerek ulaşılmaktadır. Geçmiş günümüz açısından ve bugünün bilgisiyle ele alınmakta ve geçmişle şimdi arasındaki bu ilişkiyi kurma görevini felsefe üstlenmektedir (Aysevener, 2001a: 118). Collingwood'a göre: *“Birisini tarihsel olarak düşündüğünde önünde geçmişe ilişkin bir takım belgeler ya da kalıntılar vardır. Onun işi ardında bu kalıntıları bırakmış olan geçmişin ne olduğunu keşfetmektir. Örneğin, kalıntılar bir takım yazılı sözcüklerdir; bu durumda bu sözcükleri yazmış olan kişinin bunlarla ne demek istediğini keşfetmesi gerekir. Bu, o kişinin onlarla dile getirdiği düşünceyi keşfetmek demektir”* (Collingwood, 2015: 349-350).

Geçmiş olmuş olayları kapsamaktadır, bu yüzden de geçmiş var değildir. Geçmiş algılanamaz ve hakkında bilgi sahibi olmak için gözleme başvurulamaz. Geçmiş deneyimle de doğrulanamaz. Collingwood, bu sebeple geçmişini bilmenin doğrudan doğruya olanaklı olmadığını ancak

---

² Collingwood *Bir Öz Yaşam Öyküsünde* geçmişin bugünün içinde bir kapçığa kapatılmış şekilde bulunduğunu belirtmektedir. Bkz. Collingwood, *Bir Öz Yaşam Öyküsü*, çev. Ayşe Nihal Akbulut, YKY, İstanbul, 1999

kanıtlar aracılığıyla ve kanıtın yorumlanmasıyla mümkün olduğunu düşünmektedir (Collingwood, 2001a: 129-130). Tarihte bir olguya veriler ya da kanıtlardan çıkarımsal olarak ulaşılmaktadır (Collingwood, 2015: 181). Collingwood kanıtı “*şimdide varolan ve tarihçi tarafından algılanan bir şey*” diye nitelemektedir (Collingwood, 2001a: 130). Düşünür, algılamının tarihsel düşüncenin en basit durumu olduğunu düşünmektedir. Bir diğer deyişle algı, olguları tespit etmeye yarayan en temel araç işlevi görmektedir (Collingwood, 2001b: 152). Ona göre: “*Olgular deneysel olarak değil, ussal ilkelere göre belirlenmiş ya da daha iyisi keşfedilmiş verilerden yola çıkan bir çıkarım süreciyle kavranacak geçmiş olaylardır*” (Collingwood, 2015: 230). Collingwood’a göre algılama tarihin temelini teşkil etmektedir. Çünkü tarih kanıtla iş görmektedir ve kanıt sayesinde olgulara çıkarımsal olarak erişilmektedir. Tek başına kanıt bir anlam ifade etmez. Önemli olan kanıtların algılanan varlıkları değil, tarihçinin bu kanıtlardan yararlanabilmesi ve onları eleştirebilmesidir (Collingwood, 2014: 197). Collingwood için kanıt, şimdide var olan ve tarihçinin algı ve gözlem alanına giren şeyleri ifade etmektedir. Ancak bu algı ve gözlem alanına giren kanıt bir tarih araştırması için tek başına yeterli değildir. Tarihçi buna ek olarak o kanıtı yorumlayabilme becerisini göstermelidir (Collingwood, 2005: 136). Collingwood bu durumu şöyle açıklamaktadır: “*Bir yanda veri, diğer yanda yorumlama ilkeleri, tüm tarihsel düşünmenin iki ögesidir. Fakat onlar ayrı ayrı var olmazlar ve bundan dolayı bir birleşmeyi gerektirirler. Onlar ya birlikte var olurlar ya da hiç var olmazlar. Tarihçi ilkin veriyi toplayıp sonra da onu yorumlamaz. Yalnızca kafasında bir sorun olduğunda, o soruna ilişkin verileri aramaya başlar. Eğer onun nasıl yorumlanacağını bilebilirse, her şey veri olarak ona hizmet edebilir*” (Collingwood, 2001a: 130).

Kanıt; algılanabilen, gözlemlenebilen her şey olabilir. Ama onun gerçek bir kanıt, tarihsel düşünceye hizmet edebilecek ve tarihçiyi geçmişin bilgisine ulaştırabilecek bir kanıt halini alabilmesi için tarihçinin onu kullanabilmesi, yorumlayabilmesi ve yorumlarken de eleştirebilmesi gerekmektedir. Öyleyse tarihçi için bir şeyin kanıt olması, tarihçinin kafasında bir soruyla gelmesine ve o algılanan potansiyel kanıtların da tarihçinin bu sorusuna yanıt verebilmesine bağlıdır. Onun sorusunu yanıtlamasını sağlayacak her şey onun için kanıttır (Collingwood, 2015: 347-348). Collingwood bunu şöyle açıklamaktadır:

“*Bir düşünme türü olarak tarihin diğer bilimler gibi sorular sorarak çalışmaya giriştiğini ve bu soruları kanıt denen bir şeyi kullanarak cevaplandığını gördük. Kanıtın burada ve şimdi tarihçinin gözlem alanı içine giren bir şey olduğunu; belli bir zamanda tarihçinin gözlem alanı içine giren bütün şeylerden, her ne türden olursa olsun, sorduğu soruları cevaplamasını sağlayanların, sadece sağlayan değil, onu cevaplamaya zorlayanların ve onu belli tarzda cevaplayanların kanıt olduğunu gördük*” (Collingwood, 2005: 122).

Tarihçi, kanıttan yola çıkmaktadır. Onun geçmişin bilgisine ulaşabilmesini sağlayan şey, öncelikle, şimdi önünde duran ve algılayabildiği kanıtlardır. Tarihçi bu kanıtları anlama ve yorumlama becerisini gösterebilmelidir. Bu kadarla da kalmamalı, tarihçi geçmiş düşünceleri imgesel olarak zihninde yeniden canlandırmalıdır. Tarih bu sayede bilim olabilecektir. Dolayısıyla tarih; imgelem, yeniden canlandırma, anlama/yorumlama yöntemlerini kullanan bir bilimdir. Bu da tarihi kendine özgü bir bilim haline getirmektedir. Ona göre:

“Tarih bir bilimdir, ama özel türden bir bilim. İşi gözlemimize girmeyen olayları incelemek, bu olayları gözlemimize giren ve tarihçinin ilgilendiği olayların kanıtı dediği başka bir şeyden çıkıp savunarak, çıkarımsal bir biçimde incelemek olan bir bilimdir”(Collingwood, 2015: 315).

Collingwood açısından tarih metafiziklerinin yaptığı gibi gelecekte haber verme işi tarih felsefesi değildir. Çünkü gelecekte haber vermek bütün olayların elde mevcut olduğunu peşinen kabul etmektir. (Debbins, 2000: 30). Oysa tarih için öncelikle bir şeyin gerçekleşmiş ve gerçekleşen bu şeyin bugün üzerinde bir iz bırakmış olması gerekmektedir. Gelecek bu iki şartı da sağlamaz. Öyleyse gelecek tarihin ilgi alanına girmez (Collingwood, 2000: 93). Collingwood açısından tarihsel olayların cereyan edişleri üzerine kafa yormak, gelecekteki olayların öngörüsünde bulunmak ve bu öngörüye dayalı olarak tarihsel genellemeler yapmak tarih felsefesi değildir. Tarih felsefesinin işi ilkin tarihsel bilginin kendine özgü olan doğasını aydınlatmak ve “Tarih nedir?” sorusuna yanıt vermek olmalıdır (Debbins, 2000: 11). Tarih Collingwood açısından bir bilgi formu olarak değerlendirilmiş ve tarih felsefesi de bu bilgi formunun genel özelliklerini ortaya koymakla görevlendirilmiştir. (Collingwood, 2001a: 129). Debbins’in altını çizdiği üzere Collingwood, tarih felsefesinin tarihsel yasaların formülasyonunu içermediğini ve tarihin “anlam”ını keşfetme girişimi olmadığını düşünmektedir (Debbins, 2000: 28).

Collingwood açısından tarih, eyleycilerinin eylemleriyle dile getirdikleri düşüncenin tarihidir. Tarihçinin görevi de bu düşüncüyü anlamaktır. (Collingwood, 1996: 94). Öyleyse tarihçinin işi salt olay ya da olgu durumları değildir. Tarihçi bir olayın neden olduğu sorusuyla karşı karşıya gelerek o olayı meydana getiren düşüncüyü anlamakla meşgul olmalıdır. Ancak tarihçi bunu, olayı meydana getiren nedeni, soyut bilimsel yasa içinde anlamaya çalışmaz. Çünkü tarihte bir olayın nedeni diğer olaylarla içsel olarak bağlantılıdır ve bu da olayların doğasından kaynaklanmaktadır (Collingwood, 2014: 197-198). Bu manada Collingwood, tarih metafiziklerinde bulunan soyut yasa arayışından farklı olarak, olayları kendi biricikliği içerisinde değerlendirerek bir neden sorgulaması yapmaktadır. Eylemler eyleycinin düşüncesini ortaya koymaktadır. Sorgulanması gereken eylem o eylemi meydana getiren eyleyici ile

ilişkisinde ele alınmaktadır; eylem de eyleyicinin düşüncesinin dışavurumu olduğu için tarihçi açısından neden eyleyicinin düşüncesidir. Debbins'in belirttiği gibi Collingwood, "insanların ne oldukları ve ne yaptıkları, o insanların kontrolü dışındaki güçlerce belirlenir" şeklindeki düşünceye karşı çıkararak tarihte sebep ve niyeti tarihsel eyleyici üzerinden değerlendirmiştir. O yüzden tarihsel bir olayın nedenini bilmek o olayı doğuran amacı ya da planı bilmek demektir. Bu da olaya katılan eyleyici ya da eyleyicilerin düşüncesini bilmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tarihçinin amacı tarihsel bir planı ya da gayeyi kendisine konu etmek değil olayı meydana getiren eyleyicinin düşüncesini bilmek olmalıdır. Neden araştırması da eyleyicinin düşüncesini anlamak için gereklidir (Debbins, 2000: 21). Dolayısıyla Collingwood'un tarih felsefesi, tarihsel birtakım yasalardan veya geleceğe yönelik oluşturulan kurgulardan farklı olarak daha çok Bradley, Dilthey ve Croce gibi düşünürlerde görülen tarihsel bilginin nasıl olanaklı olduğuna ilişkin bir bilgi kuramı şeklinde tezahür etmektedir (Hogan, 1989: 10). Collingwood, geçmişi ölü bir geçmiş olarak gören ve tarihi de bu ölü geçmişte yatan art arda olayların, bilim adamının doğal olayları anladığı gibi sınıflayarak ve bu sınıflar arasındaki ilişkileri ortaya koyarak anlaşılacak olayların incelenmesi diye gören tarih anlayışıyla kavgaya giriştiğini belirtmektedir (Collingwood, 2015: 288). Bu durum Collingwood'un tarih metafiziği tarihi doğa bilimi türünden bir bilim haline getirme denemesi olduğu için bu tarih felsefesi tarzıyla ciddi bir mücadeleye giriştiğini göstermektedir.

SONUÇ

Doğa biliminin yöntemlerinden uzaklaşıp yeni bir bilimsel yöntem arayışına girmek gerekliliği Alman Tarih Okulu mensuplarınca gündeme getirilmiştir. Onlar tarihsel ve insanın konu edildiği alana amacı genel kavramlara ulaşmak olan doğa bilimleri yerine tekil kavramlara ulaşacak tarih bilimlerini uygun görmüşlerdir. Tarih biliminin amacı "her olayı kendi biricikliği içinde betimlemek" olmalıdır. Çünkü tarihsel olaylar bir defalık olan ve olmuş bitmiş olaylardır. Doğa bilimleri kendilerini tekrar eden benzer olayların ortaya çıkışlarının yasalarını saptama amacıyla olan bilimlerdir. Oysa tarih bilimi tekrar etmeyen bir kez ortaya çıkmış olgularla ilgilenen bir bilimdir. Herhangi bir tarihsel olgunun nasıl ortaya çıktığı fiziksel bir olgunun nasıl ortaya çıktığının incelendiği gibi incelenemez. Doğa bilimci genel kavramları elde etmek niyetinde ve genel, zorunlu yargılara ulaşma çabası içerisindeyken tarihçi tekil kavramları ve yalın yargıları elde etme çabası içerisindeydir. Bu sebeplerden ötürü tarihçinin yöntemi doğa bilimcinin yönteminden farklı olmalıdır.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde tarihin bir bilim olduğuna dair kanaatler artmış ve bu bilimin doğa biliminin ilke ve yöntemleriyle iş

görmeyen bir bilim olduğuna dair düşünceler ağırlık kazanmıştır. Collingwood, iki tarih felsefesi tarzından analitik tarih felsefesini benimsemiş ve tarihçinin bilme etkinliği üzerine odaklanmıştır. O da tarih biliminin bağımsızlığını kazanması için uğraşlar vermiş ve bu doğrultuda tarihe belli yöntemler önermiştir. Collingwood'un tarihin doğa bilimi türünden bir bilim olmadığı, kendine has ilke ve yöntemlerinin olduğu fikri onun tarih felsefesini şekillendirmiştir.

Collingwood, yirminci yüzyılda yaşamış tarihçi/düşünür olarak tarih sorununa eğilirken bu eğilimle hareket etmiştir. O da, tarihi bir bilim olarak görmüş ve onun bilimsellik ölçütlerini saptama gayretine girmiştir. Bu bilim kendi yöntemleri ve araştırma teknikleri bulunan kendine özgü bir bilimdir. Onun böyle bir tarih felsefesi geliştirmesinin gerisinde de tarihin bir bilim olduğu ama doğa bilimi türünden değil kendine özgü bir bilim olduğu düşüncesi yatmaktadır. O, "Tarihçiler geçmişi nasıl bilebilir?" sorusuyla tarih felsefesinin dizgesini meydana getirmiştir. Yeniden canlandırma, imgelem ve yorumlama ve/veya anlama yöntemlerini kullanan tarih biliminde tek amaç, salt olayları bilmek değil geçmişte olanın niçin olduğunu da araştırmaktır. Neden ise tarihsel olayların kendi doğasından kaynaklanmakta ve dışarıdan herhangi bir yasa ile belirlenmemektedir. Burada neden araştırması, olayı meydana getiren eyleyicinin düşüncesini keşfetmek için yapılmaktadır. Tarihçinin amacı bu olmalıdır. Ayrıca tarih önceden belirlenmiş bir yasayla gerçekleşen olaylar yığını değildir. Collingwood, tarih metafiziklerinde yasalılık arama ve geleceğe yönelik bir kurguda bulunma anlayışına karşı çıkmakta, tarihi kendi yöntemleri olan ve insanı temele alan bir bilim olarak görmektedir. Tarihsel bilgi için algılanabilen; şimdide, burada bulunan kanıtlara ihtiyaç vardır. Tarihçi bu kanıtları kullanabildiği ölçüde geçmiş düşünceleri keşfetme işini başarabilecektir. Bu yüzden tarihin temeli algıdır. Tarihçinin öncelikle algılaması ve kanıtlara ulaşması gerekmektedir. Tarihçi kanıtlarından hangisinin kendisine "gerçek bir kanıt" işlevi görebileceğini belirleyebilmesi için öncelikle sorular sorabilmesi gerekmektedir. Bu sorulara yanıt verenler onun için "gerçek kanıt" olacaktır. Bu kanıtlar onun amacı olan geçmiş düşünceleri keşfetme işinde kendisine yardımcı olacak kanıtlardır.

Tarih eylemlerden oluşmakla beraber bu eylemler önceden belirlenmiş plana göre gerçekleşen eylemler değil bilinçli bir eyleyicinin kendi istenciyle meydana getirdiği eylemlerdir. Yani eylemler düşüncenin dışavurumu olarak tarihte kendisini göstermektedir. Bu yüzden de tarih düşünce tarihidir ve tarihçi de eylemleri dışavuran bu düşüncüyü araştırmalıdır. Öyleyse tarihçinin işinin ne olması gerektiği böylece Collingwood açısından belirlenmiş olmaktadır. Tarihçi salt geçmişe değil geçmiş eylemlerle dile gelen düşünceye yönelmelidir. Tarihçinin geçmişi dışavuran eylemleri keşfedilmesi için ise Collingwood; imgelem, yeniden canlandırma ve anlama/yorumlama gibi kuramlardan yararlanmış ve

böylece de tarih bilimi için yöntemler sunmuştur. Bu da düşünürü “bilimsel tarih” serüveninde önemli bir yere konumlandırmıştır. Collingwood geliştirdiği bu yöntemlerle kendisinden sonra ciddi tartışmalara ve etkilenmelere sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

- Ateşoğlu, G. (2014). Herder'den Hegel'e anahatlarıyla 'tarih' kavramı. D. Özlem ve G. Ateşoğlu, (Der.) *Tarih Felsefesi Üzerine Seçme Metinler* içinde (ss. 9-23), İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Aysevener, K. (2001a). *Collingwood'un tarih felsefesi*. İstanbul: İmge Kitapevi.
- Aysevener, K. (2001b). Bir ilerleme tasarımı olarak tarih. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41(1), 171-186.
- Aysevener, K. (2015). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Bıçak, A. (2009). Tarih metafiziklerinin yapısı. *Sosyoloji Dergisi*, 3(19), 67-90.
- Bıçak, A. (2014). *Tarih metafiziği ya da kendilik bilinci*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bıçak, A. (2015). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Burry, J. (1960). *The idea of progress*. New York: Dover Publication.
- Carr, E. H. (2002). *Tarih nedir?* (Çev: M. G. Gürtürk) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chang'ach, J. K. (2012). Robin George Collingwood's contribution to history. *International Review of Social Sciences and Humanities*, 2(2), 38-41.
- Collingwood, R. G. (1996). *Bir öz yaşam öyküsü*. (Çev. A. N. Akbulut) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2000). *Tarih felsefesi üzerine denemeler*. (Çev. E. Özvar) İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Collingwood, R. G. (2001a). Tarih felsefesi. K. Aysevener (Edt.) *Collingwood'un Tarih Felsefesi* içinde (ss. 126-133). Ankara: İmge Kitapevi.
- Collingwood, R. G. (2001b). Bir tarih felsefesinin doğası ve amaçları. K. Aysevener (Edt.), *Collingwood'un Tarih Felsefesi* içinde (ss. 135-159). Ankara: İmge Kitapevi.
- Collingwood, R. G. (2005). *Tarihin ilkeleri ve tarih felsefesi üzerine başka yazılar*. (Çev. A. H. Aydoğan) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Collingwood, R. G. (2014). *Speculum mentis ya da bilginin haritası*. (Çev. K. Aysevener ve Z. Eren) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2015). *Tarih tasarımı*. (Çev. K. Dinçer) Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Çevik, M. (2014). *Tarih felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Debbins, W. (2000). Giriş. R. G. Collingwood (Edt.) *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler* içinde (Çev. E. Özvar, ss. 9-31). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Duralı, Ş. T. (2006). *Çağdaş küresel medeniyet: anlamı, gelişimi, konumu*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Harris, E. E. (1957). Collingwood's theory of history. *The Philosophical Quarterly*,7(26), 35-49.
- Hogan, J. P. (1989). *Collingwood and theological hermeneutics*. Lanham: University Press of America.
- Mohan, R. P. (1970). *Philosophy of history: an introduction*. USA: The Bruce Publishing Company.
- Özlem, D. (2015). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap.
- Rubinoff, L. (2003). Tarih ve insan doğası: R. G. Collingwood üzerine yansımalar. K. Aysevener ve M. Barutça (Edt.) *Tarih Felsefesi* içinde (ss. 167-191). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Salgar, E. (2015). 'İlerleme' kavramı üzerine tarihsel bir inceleme. *FLSF Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 311-314.
- Temelli, A. İ. (2016). *Tarih metafiziğinde anlam sorunu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur, N. (1957). Tarih felsefesinin yolu. *Felsefe Arkivi*, 3(3), 135-154.